

V iskanju izgubljenega sočutja¹

Jože Trontelj

Evropa je za vrednote in etiko občutljivejša kot ostali svet. Danes razumemo, zakaj. Za nami je strahovita izkušnja druge svetovne vojne, za nami so totalitarizmi dvajsetega stoletja. Dotedanjo kulturo, relativno demokracijo in relativno blagostanje je brutalno zamenjalo nepopisno trpljenje v obeh svetovnih vojnah in v revolucijah, bili so milijoni žrtvovanih življenj, bilo je nasilje in pomanjkanje, pozneje pa nesvoboda in diskriminacija. Groza te dobe je postala del evropske in tudi slovenske zgodovinske zavesti. Poseben del *naše* zgodbe pa so številna grobišča desetisočev žrtev povojnih pomorov, ki jih je zagrešila oblast.

Pogosto slišimo pozive, da je treba vse to čim prej pozabiti, posvetiti se sedanjosti in prihodnosti. To je nepremišljen, če ni nameren pogled vstran od etike, proč od temeljnih vrednot. Klici, naj se vendar že nehamo ukvarjati s preteklostjo, in porogljivo norčevanje iz "*preštevanja kosti*" iz masovnih grobišč so v šokantnem nasprotju z zdravo človeško empatijo, ki naj bi bila podlaga socialno čuteče družbe. Kot je zapisal nadškof Stres, »*tu gre za moške, ženske in otroke, vsakdo je imel ime in priimek, ...*« zato je protestiral, kot je rekel, »*proti tej podli besedni zvezi...*«¹ Tem pozivom k pozabi bi rad nocoj namenil nekaj misli.

Včerajšnji dan je Evropa posvetila spominom, mislim in čustvom na svojce, znance in prijatelje, ki so se tragično znašli v morilskih strojih nacizma, fašizma in komunizma. Osrednja prireditelj, počastitev tega dneva spomina na žrtve in mednarodna konferenca o totalitarnih zločinih je bila v Varšavi, prestolnici trenutno predsedujoče države EU.

Danes pa je dan, ko skušamo tudi pri nas vsaj pri sebi poplačati del moralnega dolga tistim nesrečnim možem, ženskam in otrokom, ki so bili žrtve doslej najhujše vojne na naših tleh. Še posebej se moramo spomniti nesrečnežev, nad katerimi je bil pred 66 leti, že po vojni, storjen najhujši zločin, hudodelstvo pošastnih razsežnosti. Zgodil se je na slovenskih tleh, a poleg slovenskih žrtev je bilo še nekajkrat več pripadnikov drugih narodov. Bili so pretežno fantje in mladi možje, a vsaka deseta žrtev je bilo dekle ali odrasla ženska. Med pobitimi so bili tudi mladostniki in celo otroci.

Pietetni spomin bomo posvetili tistim, ki jih je vzela noč in jih jutro ni vrnilo. Ne prvo, ne naslednja. Spomnili se bomo tistih, ki jim je bila ona noč zadnja.

¹ »*V iskanju izgubljenega sočutja.*« Govor na slovesnosti ob vseevropskem dnevu spomina na žrtve vseh totalitarnih in avtoritarnih režimov. 24. avgusta, 2011, Minoritski samostan na Ptuj. Prireditelji Študijski center za narodno spravo, Mestna občina Ptuj, Minoritski samostan Sv. Petra in Pavla, Društvo izobražencev Viktorina Ptujkega in Inštitut Jožeta Pučnika.

Onih, ki so umrli v grozi pod roko sodržavljana, soseda, nekdanjega prijatelja. Pod roko, ki je v orgiji masovne moritve zadajala smrtne rane, ko je prožila razbeljeno strojnico, z okrvavljenim nožem rezala vratove zvezanih žrtev, še žive nesrečneže in nesrečnice porivala v brezna in za njimi metala ročne bombe.

Vse to se je dogajalo **na ukaz odgovornih oblasti** v času, **ko bi morali veljati zakoni**, ko ni bilo več vojne stihije. V nekem povelju je celo zapisano, da se mora »čiščenje« opraviti čim prej, ker bo kmalu začela veljati amnestija (!). Opravičujem se za čustveno predstavljanje prizorov groze – priznam, da me mučijo kot nočne more. Moj zdravniški poklic in deontološki kodeks mi vevata storiti vse, kar znam in zmorem, da *rešim življenje posameznega* človeka. Opustitev te dolžnosti država tudi kazensko sankcionira. Moja tedanja vlada pa je brez posebnega obotavljanja izdala pavšalen ukaz za *usmrnitev tisočev in tisočev* ljudi. Ob tem se s svojo zdravniško vestjo počutim ponižanega, osramočenega, osmešenega. Še posebej ob misli na pokole ranjencev, pobranih iz civilne bolnišnice.

Enako težko pa mi je pri branju pisem kakega od današnjih bralcev naših časopisov, ki te pokole odobrava. Človeka z razumom, pismenega Slovenca, ki ni sposoben toliko empatije, da bi se vživel, denimo, v predsmrtno grozo vsaj enega samega nedolžnega mladega fanta ali dekleta, si predstavljal obup staršev, ki so gledali mesarjenje svojih otrok, ko so čakali, da pridejo na vrsto še sami. Desettisoči pobitih... Za vsako od teh danes brezimnih števil je bil tedaj živ človek, vsak s svojo zgodbo, domala vsak je imel svojo družino, svoj poklic, svojo nadarjenost, svoje mesto v družbi. Imel je svoja upanja in veselja, ljubezni in bojazni, morda je imel nad seboj večjo ali manjšo krivdo, morda je samo verjel slabemu nasvetu, morda ni imel izbire, morda ni bilo ne enega ne drugega ne tretjega. Oni, ki danes odobrava poboje, pozablja, da je tudi sam dedič materialne in duhovne kulture, ki jo je nekoč soustvarjala ta strahotno kaznovana množica Slovencev. Če bi se odprl človeškemu čustvovanju, bi bil vsaj obmolknil. Težko je verjeti, da si je nekdo upal privoščiti sarkastično pripombo o preštevanju kosti na račun žrtev in tistih, ki si častno prizadevajo, da bi umorjenim nesrečnežem in nesrečnicam vrnili vsaj prastaro pravico do identitete in dostojnega groba.

Mlade vojake oficirji med šolanjem učijo pomembnega pravila o tem, kako se morajo boriti na blizu: Ko nasprotnika zabodeš z bajonetom ali ga ustreliš, ga ne smeš gledati v oči. Zakaj ne? Ker v njem ne smeš videti človeškega bitja. Ne smeš dovoliti, da te prevzame sočutje. Preden strelski vod naperi puške v obsojence, tem prevežejo oči. Da je lažje strelcem, ne obsojencem.

Danes se marsikdo sprašuje, kako so izvajalci množičnih moritev mogli tako okrutno pobijati ljudi čisto na blizu. Po štirih letih vojne in grozot, ki so jih spet in spet prizadejali drug drugemu, so

Ljudje posuroveli. Pravilo o izogibanju stika z očmi žrtve je postalo nepotrebno. Sočutja že dolgo ni bilo več. V žrtvi so ubijalci videli človeka, ki je kriv, nad katerim se je treba maščevati. Maščevanje je po stoletnih naporih za civiliziranje kaznovanja ponovno postalo sprejeta moralna kategorija. Spominjam se uglednega slovenskega razumnika, ki je v povojnih letih zapisal: *»Hvaležen sem, da me je ta vojna naučila sovražiti.«*

A ni šlo samo za maščevalnost. Vsi trije totalitarizmi so šli še korak dlje. *Likvidirali*, kot se je tedaj reklo, so tudi ljudi, ki so bili po vseh možnih, tudi njihovih merilih nedolžni, ki niso nikomur storili nič žalega, a se je nekomu zazdelo, da bi **utegnili** kdaj delovati kot nasprotniki novih režimov. Torej so jih pomorili preventivno.

Človeku, ki se ga je oblast odločila znebiti, so najprej odvzeli *dostojanstvo* človeškega bitja. S tem so žrtvi ukinili tudi *status* človeškega bitja. Bitja, ki mu med drugim dolgujemo sočutje, ker je eno naših, naše vrste.

Razčlovečenje žrtve je bilo torej prvi korak zločina, je bilo uvod v naslednja okrutna dejanja in priprava za končni umor. Zato je bilo treba človeka ponižati, preimenovati. V povojni Sloveniji je postal izdajalec, okupatorjev sodelavec, vojni zločinec, črnoborzijanec, kulak. Kot tak je izgubil vse pravice, tudi pravico do sočutja. Tako označen nesrečnež četam krvnikov ni več zbujal moralnih pomislekov. Njihovo strahotno delo je bilo lažje.

Vendar je groza umorov, ki so jih opravljali na ukaz, nekaterim vseeno šla do živega. Te ljudi so psihiatri videvali še dolga leta.

Zločin je prizadel tudi nekatere od tistih, ki so ga zaukazali. Vem za intimno tožbo znanega revolucionarja - o njem je bilo rečeno, da je imel hudo okrvavljene roke. Dolžnost varovanja zdravniške skrivnosti mi prepoveduje, da bi povedal ime. *»Vsako noč prihajajo... Oni, ki sem jih dal pobiti... Hudo je. Vsako noč mi prihajajo pred oči in me mučijo. Bojim se umreti. Čakajo me...«*

Danes po svetu in pri nas umirajo še zadnji udeleženci tega strahotnega početja. Mnogi z olajšanjem pomislijo, češ, s tem bo v kratkem konec tudi moreče sence, ki visi nad narodom, ki je dedič teh grozot. Nekateri mislimo drugače. Mislimo na grenkobo krivic, ki so prizadele tudi naslednji in morebiti še en rod Slovencev. Mislimo na spremenjene moralne standarde današnjega rodu Evropejcev in Slovencev. Ne vemo, ali naj del krivde pripišemo moralnemu bremenu treh totalitarizmov. O nečem pa smo prepričani. Zgroženi smo nad površno krivičnostjo nekaterih komentatorjev in zagrizeno sovražnostjo drugih. Mislim na avtorje številnih pisem bralcev naših časopisov in na anonimne pisce pogosto vulgarnih spletnih odzivov na resne razprave o teh temah.

Slog in vsebina teh prispevkov spominjata na nacistično demagogijo, na besedila, ki so pripravljala ozračje za judovski holokavst. Prizadeti smo zaradi nonšalance urednikov, ki vse to pisanje objavljajo, kljub temu, da ima značilnosti tako imenovanega sovražnega govora. Kot pravi Drago Jančar,² »*zadnji veliki zločin totalitarizmov je bila indoktrinacija celih rodov otrok in mladostnikov, ki se vleče še v današnji čas. To je indoktrinacija o upravičenosti nasilja.*« Zgodovina je polna zgledov o tem, kako nevarno je tako prepričanje. Ne le zgodovina, tudi sedanost. Spomnimo se na islamski ekstremizem. Cunjé pred očmi zaslepljencev so pogosto čudno natrgane. Pisci, ki obžalujejo, da je bilo po vojni pobitih premalo Slovencev, se morda zgražajo nad pokoli Muslimanov iz Srebrenice ali Afričanov v Darfurju.

Tolerantnost do te socialne patologije, ki se propagira z zlorabo medijev, ima lahko silovit kvaren učinek na ljudi. Najeti manipulatorji javnega mnenja (danes jim rečemo lobisti) so se ob nekem švicarskem bioetičnem referendumu pobahali, da so sposobni v nekaj mesecih tako preoblikovati javno mnenje, da bo dosežen natanko tak rezultat, kot si ga želi njihov naročnik. Težko je verjeti, da so volivci res tako naivni. A kako naj si drugače razložimo nekatere presenetljive volilne izide v raznih državah Evrope? Usodna pa je manipulacija za dovtetne posameznike in skupine mladih, ki se razvijéjo v ekstremiste. Imamo neonaciste in neofašiste, islamske ekstremiste, slišimo tudi o novem komsomolu.

Zato imajo narodi s posebno travmatsko preteklostjo, kakršna je naša, pomembno moralno obvezo. Spomin na grozljivo deviacijo 20. stoletja moramo sprejeti kot **neločljiv del naše dediščine**. Sprejeti ga moramo kot silen etični opomin. Spoštljiv odnos do pobitih - Tine Hribar govori o posvečenosti mrtvih³ - je kot posebno močno moralno načelo vsajen v našo kulturo, v začetke človeške civilizacije, še iz časov davno pred staroveškim Sofoklejem in njegovo Antigono. **Ne bo nam odpuščeno, če bomo ta del naše zgodovine kar tako - ne dovolj pregledan, neovrednoten - izrinili iz naše zavesti. Če bomo to storili še pred pietetnim pokopom žrtev in pred spravo med živimi.** Z menjavo generacij se bodo vojne in povojne izkušnje iz zgodovinskega spomina Evropejcev porazgubile, s tem pa bo zapravljeno tudi njihovo silovito katarzično etično sporočilo. To bo še zadnje hudodelstvo nad pobitimi, *krivica, ki jo bo zagrešil današnji rod Slovencev* - če bo brezčutno preslišal tudi *zadnji*, kot je rekel pesnik, *presunljivi krik mrtvih* iz sveže odkritih, desetletja zamolčanih grobišč. Ta brezčutnost – nečlovečni odziv je v nasprotju s starodavnimi temelji morale, je posmeh pravičnosti. Ta brezčutnost je tudi neke vrste čustvena pohaba, nezaslužena kazen, naložena našim otrokom in prihodnjim rodovom Slovencev.

Letošnje poletje je med drugim zaznamovala objava druge knjige o Hudi Jami.⁴ To je še en pretresljiv dokument, ki bo presešel okvire tedanjega in našega časa. Ne samo zato, ker s faktografsko natančnostjo ponovno zarisuje komaj predstavljljive pošastne dimenzije zločina,

pravzaprav enega iz vrste zločinov, ki so v tistih povojnih tednih in mesecih iz Slovenije naredili deželo groze. Ne samo zato, ker ponovno odkriva podrobnosti moritve, ki človeka globoko presunejo. Pač pa tudi zato, ker pripoveduje o odnosu današnjega rodu Slovencev do desetih očetov in dedov, ki so zagrešili zločin nad **desetinami tisočev** drugih očetov, mater in dedov. In govorijo o odnosu do velezločina samega.

Izavimo, da je pietetno dejanje izkopavanja in iznosa trupel žrtev ustavljeno. Da je spoštljivi pokop odpovedan, da je sklep o ureditvi skupnega grobišča zunaj, pred vhodom v Jamo, preklican. Da je na najvišji ravni odločeno, da trupla, tudi ona že izkopana, ostanejo v Jami. Da je tudi evidentiranje novo odkritih grobišč po Sloveniji ustavljeno. Ali se nam res obeta nova doba molka?

Če ne bomo gojili in obnavljali pravičnega zgodovinskega spomina, bomo še enkrat doživeli pretresljivi fiasko gesla, znanega iz časa po prvi svetovni vojni - **Nikoli več!** Vredno je prebrati še nekaj misli Draga Jančarja o povojnih pomorih: *Komunizem in njegov totalitarizem sta zgodovina. Tako ju je treba obravnavati ... Toda, da bosta tudi v naši zavesti postala to, kar sta, se pravi zgodovina, si ju moramo najprej v celoti priklicati v spomin. In ko se bo to zgodilo, bomo razumeli, da ne smemo ničesar pozabiti. Še najmanj življenj, ki jih je ta sistem uničil ali poškodoval. Ne smemo, kakor v nedavni preteklosti, še enkrat pasti na izpitu človeške solidarnosti in se predati brezbržnosti, pa četudi je to samo solidarnost v spominu. In stvari je treba poimenovati z njihovimi praviimi imeni.*

Vedeti moramo, da so del naše zgodovine in današnje zavesti tudi Rog, Goli otok, Teharje in Šterntal, neznana grobišča, ljubljanski in mariborski zapori, ženska taborišča Rajhenburg in Ferdrenk ... Tudi iz vednosti o zablodah komunizma in slehernega totalitarizma raste jasna zavest o demokraciji.²

Zato sem nocojšnje razmišljanje naslovil kot **iskanje izgubljenega sočutja**. Iztrebljanje sočutja je bilo v vojnem in povojnem času prvi korak k zločinu. Ponovno odkrivanje, obnavljanje sočutja bo korak v kesanje in odpuščanje. Bo korak k resnični spravi. Zato je sočutje odrešilno. Empatija je pogoj za človečnost. Upanje, da bomo uspešno gojili strpnost, človekove pravice, človeško dostojanstvo, solidarnost, je brez sočutja prazno. Brez empatije ne bomo imeli demokracije.

Viri navedkov:

1. Stres A. V: *Na Teharjah so se spomnili žrtev povojnih pobojev*. Novice, Delo.si 7. 10. 2007.
2. Jančar D. 1998. Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945-1990. Nova revija, 850 str.
3. Hribar T. *Tragična etika svetosti. Sofoklova Antigona v evropski in slovenski zavesti*. Slovenska filozofska misel, 5. zvezek. Slovenska matica, Ljubljana, 1991: 352.
4. Ferenc M, Alić M, Jamnik P. Huda Jama. Skrito za 11 pregradami. Poročilo št. 2. Družina d.o.o. Ljubljana, 2011.